



Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo



Том / Volume XXXI (2023).
Книжка / Issue 2

DOI: 10.54664/UHLO5680

Симеон Антонов* / Simeon Antonov

Отзив за: Николай А. Кънев. *Титли и рангова йерархия във Византия през IX – XI век*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2023, 650 с., ISBN: 978-619-208-347-2

A Review of: Nikolay A. Kanev. *Titles of Honour and Rank Hierarchy in Byzantium in the 9th – 11th Centuries*. Veliko Tarnovo: St. Cyril and St. Methodius University press, 2023, 650 pp., ISBN: 978-619-208-347-2

С монографията „Титли и рангова йерархия във Византия през IX–XI век“ на проф. д-р Николай Кънев, преподавател във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ и известен медиевист и византинист, българският читател има възможността да се запознае подробно с безспорно важна тема от византийската история – тази за титулната йерархия и ранговете, от които е съставена. Книгата се явява допълнено издание на неговия дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор“, защитен през 2007 г., и е логичен резултат от работата на автора върху византийската титулатура и дворцов церемониал. Разглежданата в книгата проблематика, това трябва да се изтъкне специално, макар и отдавна разработвана в световната византология, все още не е получила подобаващо цялостно изследване в последните години, което неимоверно увеличава актуалността на настоящото издание.

Формулираният в заглавието обект е поставен в стриктни и добре обосновани хронологически рамки, съвпадащи с т.нар. „класически“ период в развитието на византийската титулатура, а именно – началото на IX – последните десетилетия на XI в. – от постепенното формиране на системата до реформите на император Алексий I Комнин, които изменят съществено облика ѝ. В голямата си част този период е осветлен от един характерен за Ромейската империя от епохата жанр, какъвто се явяват ранговите таблици (*тактикони* или *тактики*).

Целите пред изследването също са ясно посочени. На първо място, това е очертаването на модела на византийската рангова йерархия и поставянето на този модел в цялостния йерархичен модел на империята. Освен това, са разгледани отделните титулни рангове, техните особености и развитие, в това число темповете на тяхната девалвация. Накрая, но не и по-значение, е съставянето на списъци на носителите на титлите от *патрикий* нагоре на основа на

* **Симеон Антонов** – доктор, главен асистент, катедра „Стара и средновековна история“ при Исторически факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“; България; @ s.antonov@ts.uni-vt.bg

постоянно обогатяващия се фонд от публикувани византийски оловни печати (понастоящем около 90 хил., срв. с. 19, бел. 15).

Първата цел е постигната чрез началната глава, озаглавена „Византийският йерархичен модел от IX–XI в. и мястото на почетните рангови титли в него“. Във встъпителния ѝ параграф са очертани и разграничени видовете йерархии в империята: църковна, светска (от своя страна разделена на длъжностна и титулна) и международна. Последната намира място в ромейската концепция за „семейството на владетелите и народите“, която поставя чуждите владетели на съответното им място спрямо василевса, разглеждан като глава на това своеобразно семейство. Колкото до първото разделение – това между църковна и светска йерархия – то, според автора, е обосновано от характерния за средновековния човек мироглед, според който грижата за душата и вечния живот, основен прерогатив на Църквата, и поддържането на реда на земята от светската власт, са неразривно свързани, макар и да дават израз на дихотомията небесен-земен живот. Тези две йерархични системи обаче са показани като взаимодействащи си и в резултат на това осигуряват определено място на всяко църковно лице, сановник и/или служител, присъщо само и единствено на него (това е т.нар. дворцово предимство, чиито корени могат да се проследят чак до IV в.), което намира най-добър и нагледен израз в имперския церемониал.

Висшите служебни рангове (*ἀξίαι διὰ λόγου*) са разгледани според най-изчерпателния извор за тях – съчинението на Филотей от 899/900 г., в което може да се открие известна приемственост с ранновизантийския модел, познат от *Notitia Dignitatum* (началото на V в.). Проф. Н. Кънев прави важния извод, че в основата си те са безлични и фиксираните в документите от епохата ред показва важността на службата, а не на изпълняващото я лице. Последната роля се пада на йерархията на титлите, която допълва предходната. Тя, редом с останалите си функции, индикира и връзката на съответния титлоносец (поне на теоретично равнище) с особата на императора като глава на християнското ойкумене, докато съставлящите я достойнства са лични, пожизнени, но не и наследствени. Тази йерархия има своя небесен първообраз в йерархията на ангелските чинове, които по същия начин се съотнасят към Бог въз основа на близостта си до него. Божествен е произходът на императорската власт и това положение не се определя от моментното състояние на империята, а е нейна константна идеологическа основа. Именно в ролята си на Божи наместник на земята императорът е призван да оглавява земния порядък (*таксис*). Това придава на неговата власт дотолкова издигнат характер, че василевсът не е поставен начело на йерархията на титлите и длъжностите, но и стои над нея, заключава авторът. Потвърждение за това теоретично положение той открива и в тактиконите от IX–X в., където императорът не присъства като част от тази йерархия.

В ръцете на императорите титулната йерархия е важен инструмент за постигането на външно- и най-вече – вътрешнополитически цели, като на това е акцентирано специално. Раздаването на почетни рангове привързва по-здраво представителите на елита към престола и дава възможност на владетеля да моделира този елит според собствените си желания. Допълнително условие за постигането на тези цели се явява годишната рента, присъща на почетните достойнства, наречена *рога* (*ρόγα*).

Специфично разделение на общата йерархия, включваща и длъжностите, и титлите, е това между „брадати“ и евнуси, което се запазва почти до средата на XI в. До този момент на практика можем да говорим за две отделни йерархии (поне що се отнася до почетните звания), при които няма смесване, тъй като носителите на титли принадлежат или на едната, или на другата йерархия, докато при длъжностите съществуват забрани за заемането на някои от тях от евнуси (предимно в централното и провинциално управление и войската) или от неевнуси (различни дворцови постове). Самият факт на съществуването на самостоятелни рангове и длъжности за скопци свидетелства за голямата им роля в управлението на империята през средновизантийския период, особено що се отнася до дворцовите служби, свързани пряко с особата на императора. Това разделение просъществува до 30-те – 40-те години на XI в., когато, в резултат на протичащите в Ромейската империя кризисни процеси, йерархиите за „брада-

ти“ и евнуси се сливат (този процес е детайлно анализиран в изследването, а хронологическите му граници са прецизирани). При управлението на Алексей I Комнин пък титулната йерархия е изменена изцяло, като в основата на новите звания застава титлата *севаст*, която има своята по-ранна употреба, но вероятно чак при първия от императорите от династията Комнини, заключава Кънев, тя се превръща в интегрална част от йерархията. Всичко това добре илюстрира една важна особеност на системата – нейната адаптивност към променящите се условия.

Структурата на двете основни глави е йерархична – от най-високите титли към по-ниските, достигайки до достойнството на *патрикия*. Втора глава се спира подробно на висшите титли във византийската рангова йерархия. Поотделно са разгледани трите т.нар. „царски“ титли – *кесар*, *новелисим* и *куропалат* (както и производните им *протоновелисим* и *протокуропалат*), към които резонно е причислена и единствената „дамска“ титла – *патрикия-зост*, намираща се в таблиците непосредствено зад предходните три. Като правило всички те притежават общи характеристики: единични са, не се съвместяват с длъжности или с други титли и е недопустимо даването им на евнуси, а само на близки родственици на василевсите. Нарушаването на тези правила започва към средата на XI в., когато традиционната рангова структура постепенно започва да се разпада. За началото на този процес е подчертана ролята на т.нар. Пафлагонска династия (1034–1042), съставена от хора, принадлежащи към социалните низини, които създават множество прецеденти по отношение на възнаграждаването с почетни отличия.

От всички титли неизменно най-високо стои *кесарското* достойнство. *Кесарят* запазва статута си на „втори човек“ в империята от времето на Диоклециан чак до реформите на Алексей Комнин. Това прави кесарите и презумптивни наследници на престола при липса на съимператор на настоящия старши император (*автократор*). Специфичното място, което заемат, донякъде предопределя защо титлата е давана рядко и по правило носителите ѝ са я притежавали за кратък период от време. Авторът достига до извода, че тези две обстоятелства, изтъкнати от него, рефлектират върху оскъдния сфрагистичен материал, отразил кесарите през IX–XI в. (вж. и в съответното приложение в края).

Следващите почетни звания, *новелисим* и *куропалат*, които заемат съседни нива в титулните таблици, въпреки че имат различен генезис, претърпяват сходна еволюция в разглеждания период. Основната разлика се корени в честотата на удостояване с тях – докато *куропалати* са засвидетелствани и през IX, и през X в., макар и рядко, първият *новелисим* за периода е чак от втората четвърт на XI в. Темповете, с които двете титли девалвират, също са различни. Кънев посочва, че при *куропалата* процесът започва още в края на X в., докато за обезценяване на ранга на *новелисима* може да се говори чак в последната четвърт на XI в., когато и без това процесите на титулната девалвация са достатъчно напреднали и засягат системата във всичките ѝ нива.

Най-високите почетни достойнства, достъпни за лица без родство с императора, са обособени в първоразредните рангове, разгледани според своето старшинство в трета глава. От тях към момента на създаването си най-високо стои титлата *проедър* (до изместването ѝ от производната *протопроедър* през третата четвърт на XI в.), предназначена първоначално за *паракимомена* Василий, незаконен син на бившия император Роман I Лакапин, и просъществувала като титул за евнуси повече от половин столетие (от 963 г. до втората четвърт на XI в.). Така тя измества титлата *магистър* от най-високото място, като последната запазва позицията си само по отношение на неевнусите до сливането на двете йерархии преди средата на XI в. Издигнатото положение на *проедъра* е указано и от обстоятелството, че титлата възниква като единична и едва след 1025 г., с промоцията на любимците на император Константин VIII, започва да има по повече от един носител едновременно.

Магистърската титла дълго време оглавява таблицата на ранговете, достъпни за лица извън семейството на владетеля. Тя преживява продължителна трансформация от длъжност в титла, на която е отделено голямо внимание в хода на съответния параграф. Този процес, според заключенията на автора, продължава докъм средата на IX в., когато се увеличава броят на

магистрите, и той приема, че ако са им останали някакви задължения към този момент, то те трябва да са били изцяло церемониални. Издигнатото положение на това почетно достойнство личи и от разгледаните случаи, в които то е използвано като инструмент на византийската външна политика в обширния ареал от Кавказ до Италия в периода до средата на XI в., след което то престава да бъде достатъчно престижно поради засилването на общата девалвация на титлите и в частно на тази на *магистъра*.

Следващите две титли в йерархията в завършения ѝ вид са тези на *вестарха* и *веста*. Те притежават обща етимология, появяват се почти едновременно – към третата четвърт на X в., претърпяват сходна еволюция и заемат съседни позиции. Основната разлика между двете се състои в това, че по начало *вестарх* е достъпна само за евнуси, а *вест*, подобно на титлите *протоспатарий* и *патрикий* – и за „брадати“.

Следващ по ред е рангът на *антипата*, появил се като такъв при управлението на император Теофил, който възнаграждава с него зет си Алексей Муселе. Въпреки произхода на думата, към това време *антипат* (гръцки еквивалент на лат. *proconsul*), по думите на Н. Кънев, има чисто почетна функция, като в онзи момент се намира твърде високо в йерархията на „брадатите“ сановници – между *магистрите* и *патрикиите*, като запазва позицията си около век и половина, до създаването на ранга на *веста*. Почти до края на разглеждания период *антипат* се комбинира най-често с *патрикий* и в първите десетилетия на съществуването си е единична титла – още един индикатор за издигнатото положение на носителя ѝ.

Най-накрая е разгледана стародавната титла *патрикий*, която поне до IX в. и постепенното превръщане на *магистър* от служебен ранг в почетно достойнство представлява възможната връхна точка в титулното израстване за представителите на византийската аристокрация, които не са свързани с управляващия василевс. Титлата е достъпна както за „брадати“ така и за скопци, като във втория случай тя дори оглавява съответната йерархия до почти едновременното въвеждане през третата четвърт на X в. на ранговете на *проедъра*, *вестарха* и *веста*. Престижът на *патрикианското* отличие се запазва почти до края на разглеждания период, като то е било притежание на редица императори преди възшествието им на престола – било като титла, която са носили непосредствено преди този момент, или като междинно ниво в кариерата им, – както и от множество самостоятелни и полусамостоятелни владетели на държави, гравитиращи към византийското политическо и културно пространство. На всички тези случаи авторът обръща специално внимание.

Заключението представя общата структура на византийската титулна йерархия от IX–XI в. с отделните нива, от които е съставена. Направени са важни изводи за някои особености на ранговете и ранговата йерархия през този период.

Изследването на Н. Кънев е допълнено от каталози на носителите на титлите от *кесар* до *патрикий*, засвидетелствани по сфрагистични данни за периода IX–XI в. Те имат голяма справочна стойност, тъй като са обновени с най-новата информация (към 2022 г.) и няма да е пресилено да се каже, че в настоящото си състояние нерядко се оказват по-актуални от съответните статии в двата най-мащабни проекта, посветени на средновизантийската просопография – *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit* и *Prosopography of the Byzantine World*.

„Титли и рангова йерархия във Византия през IX–XI век“ се явява логичен резултат от дългогодишните научни търсения на своя автор в този дял от византологията, изследващ титулатурата и йерархичните системи. Несъмнено преобладаващата част от заключенията в книгата ще останат валидни дълго, въпреки постоянното обогатяване на сфрагистичния материал.